

tidsskrift.dk

Sveriges Nationalatlas Bd. 1-17. Chefredaktør: Leif Wastenson. Bd. 1:

Sveriges kartor red. af Ulf Sporrang og Hans-Fredrik Wennstrom.

Stockholm (Bokforlaget Bra Bocker) 1990. 205 s. 362 SEK pr. bind ved

køb af enkeltbind. Bd.1-17: 5.100 SEK. PC-Atlasen. Disketter =

Sveriges Nationalatlas bd. 1-3. 1.875 SEK.

Clas Tollin: Åttebackar och odegården. De äldre lantmåterikartorna i

kulturmiljovården. Riksantikvarieåmbetet. Uppsala 1991. 95 s.ill. 245

SEK.

Stig Jaatinen, Arvo Peltonen & John Westerholm: Ålands kulturlandskap

- 1700-talet. Helsingfors 1989. 100 s. + kortbilag. Bidrag til Kånnedom av Finlands Natur och Folk. Utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten.

Birgitta Roeck Hansen: Township and Territory. A study of rural

land-use and settlement patterns in Åland c. A.D. 500-1500. Stockholm

Studies in Human Geography 6. Stockholm 1991. 186 s.

Salvor Jonsdottir & Nanna Hermansson: Reykjavik, Iceland.

Scandinavian

Atlas of Historie Towns no. 6. Arbæjarsafh-Reykjavik
Museum.

Odense University Press 1988. 42 s. + 26 kortblade. 300
DKK.

Historisk Tidsskrift, Bind 15. række, 6 (1991)

Link til pdf:

http://img.kb.dk/tidsskriftdk/pdf/hto/hto_15rk_0006-PDF/hto_15rk_0006_76953.pdf

Link til webside:

<http://tidsskrift.dk/visning.jsp?markup=&print=no&id=76953>

pdf genereret den : 28/5-2008

Anmeldelser

Sveriges Nationalatlas Bd. 1-17. Chefredaktör: LEIF WASTENSON. Bd. 1: Sveriges kartor red. af ULF SPORRONG og HANS-FREDRIK WENNSTRÖM. Stockholm (Bokförlaget Bra Böcker) 1990. 205 s. 362 SEK pr. bind ved køb af enkeltbind. Bd. 1-17: 5.100 SEK. PC-Atlasen. Disketter = Sveriges Nationalatlas bd. 1-3. 1.875 SEK.

CLAS TOLLIN: Ättebackar och ödegården. De äldre lantmäterikartorna i kulturmiljövården. Riksantikvarieämbetet. Uppsala 1991. 95 s. ill. 245 SEK.

STIG JAATINEN, ARVO PELTONEN & JOHN WESTERHOLM: Ålands kulturlandskap – 1700-talet. Helsingfors 1989. 100 s. + kortbilag. Bidrag til Kännedom av Finlands Natur och Folk. Utgivna av Finska Vetenskaps-Societeten. 137.

BIRGITTA ROECK HANSEN: Township and Territory. A study of rural land-use and settlement patterns in Åland c. A.D. 500-1500. Stockholm Studies in Human Geography 6. Stockholm 1991. 186 s.

SALVÖR JÓNSDÓTTIR & NANNA HERMANSSON: Reykjavík, Iceland. Scandinavian Atlas of Historic Towns no. 6. Árbæjarsafn-Reykjavík Museum. Odense University Press 1988. 42 s. + 26 kortblade. 300 DKK.

Der er i disse år en meget glædelig aktivitet med hensyn til arbejdet med historisk, kartografisk materiale i de nordiske lande ikke mindst centreret om det særdeles dynamiske forskningsmiljø ved Kulturgeografiska Institutionen ved Stockholms universitet.

Det er faktisk lykkedes at skaffe statslige midler til et nationalt svensk atlasværk på ikke mindre end 17 store bind, der skal udkomme i årene 1990-95 og således, at hvert bind udgives samtidigt i en svensk og en engelsk version samt på diskette til brug for PC, og fra 1992 tillige på CD-ROM.

På denne baggrund blegner unægtelig forgængeren: »Atlas över Sverige«, der blev udgivet i hæfter i årene 1953-71 af Svenska Sällskapet för Antropologi og Geografi, men det har dog været et fint hjælpemiddel for alle, der beskæftiger sig med Sveriges historie og geografi.

Hvert af de nye 17 bind behandler et specielt emne som f.eks.: Befolkningen, kulturlandskabet og bebyggelsen, skoven m.v., og hemmeligheden bag det store værk er, at for hvert bind er der udpeget en særlig »temavært« i form af et universitetsinstitut eller en anden statslig institution (som f.eks. Lantmäteriverket = Kort- og Matrikelstyrelsen) samt en eller flere temaredaetører. Til at holde sammen på det hele er der så en hovedredaktion med Leif Wastenson som chefredaktør og professor Staffan Helmfrid som videnskabelig hovedredaktør.

Det første bind handler om Sveriges kortlægning i bred forstand. Der gives en kortfattet introduktion til landets fysiske forhold, den administrative inddeling og den kartografiske teknik igennem historien med meget fine eksempler på forskellige former for tematiske kort. Særdeles interessant ud fra en historisk betragtning er Staffan Helmfrids skildring af Sverigeskortets udvikling gennem de sidste 500 år illustreret med fine gengivelser af de gamle kort, Ulla Ehrensvärds gennemgang af svenske samlinger af historiske kort og Alfred Örbacks meget kyndige behandling af Lantmäteriet og dets ældre kartografiske arbejder, der jo går helt tilbage til 1628, hvilket er 140 år før noget tilsvarende blev realiseret i Danmark. Det er således desværre uimodsigeligt, når professor Ulf Sporrøng kan starte sit meget instruktive kapitel om matrikelkortene som historisk kilde med at prale med, at få lande kan måle sig med Sverige, når det gælder gamle kort i stor målestok, såvel med hensyn til alder og den tidsmæssige frekvens, hvormed de optræder, men også med hensyn til dækningsgraden.

Det første bind i serien afsluttes med et samlet kort over Sverige på 23 blade i målestokken 1:700.000 med specialkort over Skåne og Stockholm.

Der er ikke sparet på værkets udstyr, som nærmest overdådigt fremtræder med klare og tydelige farver såvel på kortene som på fotografierne, men som følges op af en tekst på et højt, fagligt niveau men alligevel på et lettilgængeligt sprog.

Det første bind lover sandelig godt for de øvrige 16 bind i Sveriges Nationalatlas.

Som et særligt raffinement udgives ved siden af den konventionelle bogform et særligt PC-Atlas, der er et fascinerende supplement til Sveriges Nationalatlas. Forløbigt er udgivet de disketter, som indeholder ekstra materiale til atlassets 3 første bind: Sveriges kort, skovene og befolkningen. På disketterne findes det omtalte kort i 1:700.000 på digital form med en database omfattende 10.000 stednavne samt en mængde statistik vedrørende befolkningsforhold og Sveriges skove. Dette betyder, at man ude i de mange små hjem kan sidde og lave egne tematiske kort, indlægge egne data og uddybe de oplysninger, som findes

i det trykte atlas. Der kræves kun, at man har en harddisk med ledig kapacitet på 7 MB, farveskærm samt en mus, så det varer lidt, før PC-Atlas er udbredt i alle hjem, men det er unægtelig en spændende idé med mange perspektiver i.

Clas Tollins bog fremtræder direkte som en uddybning af Ulf Sporrongs ovennævnte kapitel. Bogens titel betyder gravfelter og gamle marker og hentyder til, hvorledes matrikelkortene kan bruges til registrering, forskning og bevaring af oldtidsmonumenter og andre historiske levn i nutidens kulturlandskab.

Bogen indledes med en koncentreret men instruktiv gennemgang af udviklingen af de svenske matrikelkort, hvor der er grund til at gøre opmærksom på, at disse faktisk har større anvendelsesmuligheder end de danske med hensyn til udforskningen af kulturlandskabet før de store landboreformer. Dette skyldes dels, at der i Sverige er kort tilbage til 1630, og dels fordi en stor del af de svenske landsbyer (i hvert fald i egentlige agerbrugsregioner) blev underkastet »storskiftet« (en form for koppelbrug) i perioden 1749 – ca.1790, hvor det afgørende var, at bønderne forblev indenfor dyrkningsfællesskabets rammer, og en stor del af de ældre strukturer i kulturlandskabet (f.eks. stendiger og veje) kom derfor med på »storskifte kortene«.

Et meget praktisk afsnit i bogen er afsat til en gennemgang af de forskellige kortsamlinger, problemerne med arkivering og ikke mindst slitage på de gamle kort ved hyppig brug, og en redegørelse for mulighederne for kopiering.

Clas Tollins hovedsigte med bogen er at argumentere for anvendelsen af matrikelkortene ved planlægnings-opgaver, herunder fredning, i det moderne kulturlandskab. Noget sådant er ikke nyt i Danmark, idet det af Erland Porsmose m.fl. er gjort for hele Fyn og i publikationen »Kulturhistorisk Håndbog for Falster« bd.1-4, 1986 af Jens Ole Jensen og Karl-Erik Frandsen, således at vigtige elementer fra de gamle kort (f.eks. overdrev, enge, hegn) blev udtegnet på særlige kort eller indtegnet på de moderne kort.

Ved Kulturgeografiska Institutionen i Stockholm har man i en årrække arbejdet med en mere avanceret teknik, i Tollins bog kaldet »Historiska kartöverlägg«. Metoden består i, at man på transparent tegnepapir afkopierer væsentlige kulturlandskabselementer fra de originale matrikelkort, disse kopier nedfotograferes på transparente film til 1:10.000, og disse film kan så direkte lægges oven på de moderne topografiske kort, således at man kan aflæse, hvilke elementer i dagens landskab, der genfindes på de gamle kort, og hvilke der er nyere. For at systemet kan

være økonomisk rentabelt, er der udviklet et sæt af standard-signaturer, således at overlæggene fremstilles helt ensartet og derved kan anvendes af mange forskellige brugere til forskellige opgaver.

Bogen afsluttes med en række eksempler på anvendelsen af kort-overlæg, desværre dog uden at nævne ét eneste eksempel på at planlæggere eller politikere faktisk har brugt materialet som grundlag for deres beslutninger. Der er dog den svaghed ved metoden, at de enkelte kort for et område jo hyppigt ikke er samtidige, således at man kan få svært ved at få et synkront billede af fortidens kulturlandskab. Desuden virker metoden vel allerede lidt forældet set i lyset af den moderne kortfremstillings-teknik, der er redegjort for i »Sveriges Kartor«. Den tid kan næppe være fjern, hvor man scanner de gamle matrikelkort og via computeren direkte overfører de ønskede data til de moderne kort.

I 1982 iværksattes på initiativ af Ulf Sporrang et svensk-finsk forskningsprojekt: »Åland mellan öst och väst«, og de følgende to bøger har direkte relation hertil.

Tre geografer fra Helsingfors universitet har udnyttet matrikelkortene fra Ålandsøerne fra perioden 1734 til 1780 (med tyngdepunkt omkring 1765) til at rekonstruere et kort over kulturlandskabet på Åland i målestokken 1:50.000 i 3 farver visende bl.a. bebyggelsen, agerjorden, enge, veje og kystlinien. Kortet er på en gang meget detaljeret og overskueligt, og anmelderen kan bekræfte, at det er særdeles velegnet som orienteringskort på Åland såvel i bil som til fods.

Det er naturligvis også et udmærket forskningsgrundlag, og de tre forfattere har brugt det til at skrive en stofmættet lille bog om Ålands kulturgeografi i 1700-tallet. Denne er på mange måder såvel et supplement som en fortsættelse af Carl Ramsdahls bog om Ålands historie i 1500- og 1600-tallet (1988) (omtalt i *Historisk Tidsskrift* bd. 89 s. 452), men med det særlige forbehold at øerne blev lagt totalt øde under Store Nordiske krig, hvor befolkningen flygtede for russerne. Det er derfor kun i begrænset omfang muligt at foretage retrospektive undersøgelser ud fra det rekonstruerede kort.

Når man skal studere Ålands ældre bebyggelseshistorie, er det derfor nødvendigt at gøre, som Birgitta Roeck Hansen fra Kulturgeografiska Institutionen i Stockholm har gjort i sin disputats, nemlig at kombinere metoder og resultater fra en lang række forskellige discipliner herunder direkte arkæologiske udgravninger, pollen- og fosfat-analyser, studier af landhævningen og kystliniens ændringer med undersøgelser af oplysninger fra de senere kort herunder tolkninger af stednavnene.

På basis af en lang række punktundersøgelser kan Birgitta Roeck Hansen dokumentere, at ældre teorier om, at Åland var nærmest tom for mennesker i 1100-tallet efter et økonomisk højdepunkt i vikingetiden, må afvises, og at der faktisk var bebyggelsesmæssig kontinuitet fra omkring 600 e. Kr. i de fleste byer. Undersøgelserne synes også at vise, at vel blev alle bebyggelser brændt under Store Nordiske krig, men de blev faktisk i vidt omfang genopbygget på de samme lokaliteter efter 1721.

Bogen er særlig interessant, fordi den demonstrerer hvor frugtbart det kan være, når forskere vover sig ud over deres eget snævre fagområde og tør kombinere de mange forskellige data, der tilsammen giver en erkendelse af kulturlandskabets tilblivelse.

Et af de nordiske atlasprojekter, der har været længst undervejs, er »Scandinavian Atlas of Historic Towns«, der startede i 1973.

Projektets tidligere udkomne bind i serien (Ribe, Stege, Åbo, Borgå og Uppsala) er omtalt i *Historisk Tidsskrift* 78 (s. 473) og 88 s. 402f.).

Der er grund til at glæde sig over, at det ambitiøse projekt synes at fortsætte med uforandret kraft, nu med seriens nr. 6, der er et historisk atlas over Reykjavik. Teksten, der er forfattet af Salvör Jönsdóttir og lederen af Reykjavik museum Nanna Hermansson, er trykt parallelt på islandsk, engelsk og svensk.

Den spredte bebyggelse har gjort det nødvendigt at fremstille kortene i en noget mindre målestok end ellers, og i modsætning til de fleste andre byatlas, har man valgt et moderne grundkort fra 1984, og på dette har man så indtegnet data fra 1850, 1876, 1887 og 1902, og derved fremstillet en række kort, der meget illustrativt fortæller om Reykjaviks udvikling fra nærmest et landsbysamfund til en moderne hovedstad.

Det har bestemt ikke været nogen nem opgave at lave dette atlas, bl.a. fordi der ikke fandtes nogen matrikel over ejendommene fra 1800-tallet, og da navnene på huse og gader samt husnumre ofte er blevet ændret, har det været noget af et puslespil at placere de enkelte bygninger rigtigt på grundkortet. Selve dette grundkort gengives ikke, og det er lidt uheldigt, for en af projektets grundtanker var netop, at brugerne selv skulle kunne kortlægge emner af interesse, og bl.a. den i tekstbindet aftrykte liste fra 1887 over de enkelte ejendomme, med oplysninger om husenes opførelsestidspunkt, byggematerialer, ejerens erhverv og husstandens størrelse indbyder direkte til sådanne studier, men så må den interesserede bruger selv skaffe sig grundkortet.

Karl-Erik Frandsen